

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ Η'. - ΤΕΥΧ. Α' ΚΑΙ Β'.

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ ΚΑΙ ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

Οὗτος ἔστι περὶ τοῦ ἄνθρωπου ἀσκήματος
βουλεύματα ἢ περὶ παιδείας καὶ αἵματος καὶ
τῶν αὐτοῦ εἰκόνων. (Πλάτ. Θεάγης).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Χ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

1885

ΠΛΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ Η'.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ.
1886

ΤΕΥΧ. Ε' ΚΑΙ Γ'.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ.

ΤΟ ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΔΟΓΜΑ.

(Συνέχεια ἴδε εἰς προηγ. τεύχος.)

§ 3. Περὶ φρονήσεως ἢ πρακτικῆς διανοίας καὶ συνέσεως.

Ἄλλὰ πολλὰ τάγαθά· οὐ μόνον δὲ πολλὰ, ἀλλὰ ταῦτ' ἀγαθὸν πρὸς αὐτὸν μὲν τινα ἀγαθόν, πρὸς δ' ἕτερον κακόν· οἷον, ἀγαθὸν οὐ ταῦτ' ὀφείλει καὶ νοσοῦντι, οἷον τὸ σωμασκεῖν τῷ ὑγιάνοντι καὶ τῷ φθισιῶντι· οὐδὲ πεπαιδευμένῳ καὶ ἀμαθεῖ, οἷον τὰ παράσημα· οὐδ' εὐμαθεῖ καὶ δυσμαθεῖ. Οὐδ' ἐν διαφόροις καιροῖς καὶ ἡλικίᾳ, οἷον δ' ἐν εἰρήνῃ οὐκ ἐν πολέμῳ ἀγαθόν, καὶ δ' τῷ παιδί οὐ τῷ ἀνδρὶ. Οὐδ' ἐν διαφόροις ἐπιτηδεύμασιν, οἷον δ' τῷ ἐργάτῃ οὐ τῷ ἱατρῷ. Ἄλλ' οὐδ' ἐφικτὰ πάντα τὰ ἀγαθὰ· οἷον ἀγαθὸν μὲν τὸ ἀεροβατεῖν καὶ ἀφανῆ καθίστασθαι, οἷον εἰργάζετο ὁ τοῦ Γύγου δακτύλιος. Οὐ μόνον δὲ τὸ ἐφικτὸν διωκτέον, ἀλλὰ καὶ τὸ μᾶλλον ἀγαθὸν καὶ οὐ μόνον ἑαυτῷ, ἀλλὰ καὶ τῇ πολιτείᾳ ἐξ ἧς ἀρύεται

αυτό. Ἀνάγκη ἄρα τῆς τοῦ οἰκείου καὶ ἐφικτοῦ ἀγαθοῦ αἰρέσεως. Ὁ οὕτω δὲ παρεσκευασμένος ἄνθρωπος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους φρόνιμος καὶ ἡ ἕξις ἢ τοιαύτη φρόνησις, ἣν ὀρίζει ὡς «ἕξιν ἀληθῆ μετὰ λόγου πρακτικὴν περὶ τὰ ἀνθρώπων ἀγαθὰ καὶ κακά.» (Νικ. Ζ. ε'. 1140 β. 4).

Πρὸς τούτοις μὴν πᾶσιν ἀνάγκη καὶ τοῦ πρεπόντως καὶ χαριέντως διαπράττειν τι· διότι καὶ τὸ ἄριστον ὅταν τελεῖται οὐχὶ μετὰ σεμνότητος ταὶ χάριτος ἐξίσταται τῆς οἰκείας φύσεως. Τὴν τοιαύτην δ' ἕξιν τοῦ πότε καὶ πῶς πρακτέον καὶ τοῖς πέλας προσενεκτέον καλεῖ σύνεσιν, ἣτις ἐστὶν οἶονεὶ τὸ ἐνεργεῖα τῆς δυνάμει οὔσης φρονήσεως. Φρόνιμος ἄρα καὶ συνετὸς οὐχ ὁ ἐπιστήμων μαθηματικὸς ἢ θεολόγος ἢ δικαιολόγος, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς πολίτης ὁ τὸ αὐτὸ δι' ἑαυτὸ αἰρετὸν ἀγαθὸν διώκων.

Ἡ ἕξις δ' αὕτη τίνος τοῦ ἀνθρώπου μέρους ἕξις; Τοῦ νοῦ· διότι τοῦτο ὁ ἄνθρωπος· νοητικῆς ἄρα ἐνεργείας τελεία ἕξις ἢ φρόνησις· ὅτε διὰ τῶν ποικίλων τῆς ἐμπειρίας δεδομένων διαχωρῶν ὁ ἄνθρωπος διαγιγνώσκει τὰ ἀγαθὸν ἐν πράξει καὶ οὐ θεωρία, καὶ προαιρεῖται. Διὸ νοῦς καὶ διάνοια πρακτικὴ ἢ τοιαύτη δύναμις καλεῖται. Τῆς δυνάμεως δὲ ταύτης τρεῖς ἐνεργείας ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ διακρίνει, ἢ κάλλιον εἰπεῖν μίαν τελείαν ἐνέργειαν, ἀρχὴν μέσον καὶ τέλος ἐμφαίνουσιν. Τούτων δ' αὖ τὸ μὲν α') καλεῖ βούλησιν, τὸ δὲ β') βούλευσιν (βουλευέσθαι) καὶ τὸ γ') προαίρεσιν.

α') Βούλησιν ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ νοῦ πρὸς τὸ διαγιγνώσκειν τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἀπλῶς. Οὐ μόνον δὲ τὸ διαγιγνώσκειν ἀλλὰ καὶ τὴν προπαρασκευὴν πρὸς τὸ εἰς ἀγαθὰς ὁρμὰς τρέπεσθαι καὶ ἐμμένειν ἐν αὐταῖς καὶ ἀποσοβεῖν τὰς κακάς, ὅπερ κυρίως ἐγκράτειαν καλεῖ, διότι ἄτοπον δοκεῖ ἢ ἐξεύρεσις τοῦ βελτίονος καὶ μὴ ῥοπή ἅμα πρὸς τοῦτο. (*) Ὡστε βού-

(*) Τὸ ἐθίζεσθαι τοῦτο πρὸς τὰ ἀγαθὸν καὶ κρατεῖν τῶν ἡδονῶν καὶ τρέπεσθαι τὴν προσήκουσαν κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον τὸν ἄνθρωπον καλεῖται αὐθορισμὸς ἐν τῇ γερμανίδι γλώσσῃ (Selbstbestimmung), ὅπερ παραχρῶνται καὶ τιθέασιν πολλάκις πρὸς ἔκφρασιν πάσης προαιρέσεως ἀγαθῆς καὶ κακῆς· ἴσθ' ὅτε δὲ μόνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ περιορίζουσιν ὡς αὐτοῦ μόνου ὄντος ἀνεξαρτήτου πάσης ὁρμῆς.

λησίς ἐστιν ἡ διάγνωσις καὶ ὁσιπὴ πρὸς τἀγαθὸν ἀπλῶς τὸ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἐμπειρία τε καὶ θεωρία διωρισμένον.

Ὁρθὸς δὲ λόγος καλεῖται ἡ ἕξις τῆς ψυχῆς τοῦ μὴ κωλύεσθαι τὸν νοῦν πρὸς τὴν τἀγαθοῦ αἴρεσιν, ὅπερ ταῦτὸ σχεδὸν τῇ ἐγκρατεία ἢ τῷ κράτει τῆς φρονήσεως. «Ἔστιν οὖν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν ὅταν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς μὴ κωλύῃ τὸ λογιστικὸν ἐνεργεῖν τὴν ἑαυτοῦ ἐνέργειαν» (Ἠθ. Μεγ. Β. ε'. 1208 α. 9.), δηλ. «ὅταν τὰ πάθη μὴ κωλύωσι τὸν νοῦν τὸ αὐτοῦ ἔργον ἐπιτελεῖν» (Αὐτ. 19).

β') Βουλευέσθαι ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι τὴν περὶ τοῦ πρακτέου σκέψιν, εἴτε κοινῇ, εἴτε ἰδίᾳ· οὐχ ἀπλῶς δὲ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἐφικτοῦ· διότι τὸ περὶ παντὸς ἀγαθοῦ βουλευέσθαι ἐθεωρεῖτο μαινομένου ἔργον. Ἡ ἐνέργεια δ' αὕτη τίθεται οὐχ ὡς αὐτοτελῆς καὶ ἀνεξάρτητος, ἀλλ' ὡς συνεχῆς τῆς πρακτικῆς διανοίας καὶ ἐχομένη τῆς τῆς βουλήσεως ἐνεργείας. Ἡ μὲν ἄρα βούλησις περὶ τὸ τί τἀγαθὸν ἀπλῶς, ἐχομένη δὲ ταύτης ἡ περὶ τὸ τί τὸ ἐφικτὸν ἀγαθὸν ἐκάστω· (διότι οὐ ταῦτὸν ἐφικτὸν ἐκάστω)· τὸ δὲ οἶονεὶ συμπέρασμα ταύτης καλεῖται,

γ') Προαίρεσις, δι' ἧς καθορίζεται τί διωκτέον ἐκ τῶν ἐφικτῶν ἡμῖν καὶ ὧτινι τρόπῳ διωκτέον· διότι πολλὰ μὲν ἐφικτά, οὐ παντὶ δ' ἐφικτά, τούτων δ' οὐ πάντα παντὶ διωκτά, οὐδ' ἐν παντὶ καιρῷ, ὡς ἄρτι ἐλέγομεν. Ταύτην δὲ τὴν ἐνέργειαν, ἢ μᾶλλον τὸ τέλος τῆς τριττῆς ταύτης ἐνεργείας ὀρίζων ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι προαίρεσις εἶναι ἐπιθυμία λελογισμένη τῶν καταρθητῶν ἀγαθῶν. «Ὁρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν ἀγαθῶν.» (Ἠθικ. Νικ. Γ'. 5'. 1113 α. 9).

ΣΗΜ. Ὅτι ἀδύνατον νὰ διαγράψῃ τις τὸ ὄριον τῆς βουλεύσεως καὶ προαιρέσεως δῆλον, ὡς καὶ τὸ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ ἐκούσιου· διαφορὰ δὲ αὕτη μόνον ὅτι τὸ ἐκούσιον πολλάκις διενεργεῖται ἄνευ βουλήσεως, ὡς ὅταν τις πράττῃ τι ὅπερ οὔτ' ἀγαθὸν οὔτε κακὸν μόνον διότι ἀρέσκει. Ὅστε πᾶν βουλευτὸν ἐκούσιον, οὐχὶ ὁμως καὶ πᾶν ἐκούσιον βουλευτὸν. Ὅτι δὲ πᾶς μὲν κέκτηται βούλησιν, οὐ πᾶς δὲ τὸ καθ' αὐτὸ ἀγαθὸν βούλεται οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ. «Ἄρα φατέον ἀπλῶς μὲν καὶ κατ' ἀλήθειαν

βουλευτὸν εἶναι τἀγαθόν, ἐκάστῳ δὲ τὸ φαινόμενον» (Νικ. Γ. ζ'. 1113 α. 23). Σύνεσις δὲ κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον εἶναι ἀρετὴ τις ὡς εἶπειν τῆς φρονήσεως καὶ εὐχέρεια περὶ τὸ πράττειν οἷον ὁ εὐμαθὴς πρὸς τὸ ἐπιστημονικόν, ὡς δ' ὁ εὐμαθὴς εὐστοχεῖ περὶ τὴν ἔρευναν κατὰ πᾶσαν θεωρίαν, οὕτω καὶ ὁ συνετὸς κατὰ πράξιν. (Νικ. Ζ'. ια'. ἐν ἀρχῇ).

Ἄλλὰ ταχύς τις παριῶν (ἀκρατὴς καθ' αὐτὸ) ἐνίσταται λέγων: οἶα ἀπεραντολογία! οἶα παρέκβασις! ἐλευθερίαν αἰτούμεν!

Πρὸ ποδῶν ἀψίκορον γένος! ἀνάμενε μικρὸν καὶ ἐξαχθήσῃ ἐκ τοῦ καταγείου οἰκήματος καὶ ὄψει ὁ ἀπημβλυμένος τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἐπιπολῆς μαινίδα καταγρεύων.

Τίς ὁ φρόνιμος; ὁ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον διαγινώσκων καὶ βουλευόμενος καὶ προαιρούμενος τὸ προσῆκον. Πόσοι ὁμῶς ἱκανοὶ διαγινῶναι τὸ καθ' αὐτὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ πολιτείᾳ; πάνυ ὀλίγοι· ὅτι ὀλίγοι πάνυ παντοειδῆ ἐμπειρίαν κέκτηνται. Τίς δὲ τὸ πλῆθος εἰς ἀρετὴν ἄξει; αὐτοὶ αἰρούμενοι καὶ νομοθέται καθιστάμενοι κατὰ καθορίζοντες τί καὶ πῶς δεῖ πράττειν ἐν τῇ πολιτείᾳ πρὸς τὸ εὖ ἔχειν αὐτὴν τε καὶ τὰ συνιστῶντα ταύτην. Οὗτοι οἱ ἀρμόζοντες τοὺς ἄλλους οὐ πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπιθυμίαν καὶ θέλησιν, ἀλλὰ πρὸς τὰς τοῦ κοινοῦ κτήματος Νοῦ ὑφηγήσεις, πρὸς πράξεις ἀγαθὰς καὶ εἰς εὐδαιμονίαν τό τε καθ' ἕκαστον καὶ τὸ καθόλου προαγούσας. Οὗτοι οἱ πάσης μεταβολῆς καὶ εὐπραγίας ἢ δυσπραγίας πείραν ἔχοντες καὶ διορίζοντες ὡς δεῖ ἔχειν ἕκαστον πρὸς θ' ἑαυτὸν καὶ τὸν πέλας καὶ τὸν Πλάστην. Τοιοῦτος δὲ τις μόνον καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ΣΠΟΥΔΑΙΟΣ ὁ ἑαυτὸν τε καὶ τοὺς ἄλλους εὐαρμόστους πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον καταστήσαι δυνάμενος. Τίς διαφορὰ νῦν τοῦ ἀριστοτελικοῦ σπουδαίου τοῦ πλατωνικοῦ φιλοσόφου; οὐδεμία εἶπερ εἰς πᾶς νοῦς θεωρητικὸς τε καὶ πρακτικὸς, καὶ ἐπιστήμη καὶ δόξα περὶ τῶν πρακτέων ἀληθής.

§ 4. Ὁ ἀπλῶς καὶ ὁ καθ' αὐτὸ ἐλεύθερος.

Δύναται ὁμῶς ὁ σπουδαῖος νομοθέτης περὶ πάσης ἀνθρωπίνης τροπῆς νὰ νομοθετήσῃ; οὔτε δύναται, οὔτε πρέπει· διότι ὄχι μόνον ἄπειροι μεταβολαὶ συμβαίνουσι καὶ οὐδενὶ προσιτὰ τὰ νομο-

θετούμενα, ἀλλὰ καὶ ἀμαθίαν καὶ βαρβαρότητα καταπροδίδουσιν ἄτε πρὸς οὐδὲν ἐπιτηδείου ἀφ' ἑαυτοῦ θεωρουμένου - τοῦ πολίτου. Διὰ τοῦτο δ' ἐνίδρυται ὁ ἄγραφος λεγόμενος νόμος συντέλεια ὧν τοῦ ἐγγράφου, καὶ διὰ τῶν ὑπουργῶν τῶν σπουδαίων πραγματοποιήμενος, καὶ σύμπασαν συμπάσης τῆς πολιτείας τὴν διαρρύθμισιν ἐνδεικνύμενος.

ΣΗΜ. Τοῦ μὲν ἐγγράφου νόμου τὰ παραγγέλματα ἐκαλοῦντο νόμοι ἀπλῶς ἢ νόμιμα, τοῦ δ' ἀγράφου νομιζόμενα, ὡς ἀγαθὰ θεωρούμενα καὶ ἐξ ἔθους νόμου κῆρος κτησάμενα (τὰ ἔθιμα παρ' ἡμῖν καὶ κοινωνικὰ καθήκοντα καλούμενα. Ἀμφότερα δ' ἐκαλοῦντο δέοντα «τὰ δέοντα ποιῆσαι πρᾶξαι.» Τὸ δὲ μὴ δέον καίπερ νομιζόμενον ἀπόβλητον ἐθεωρεῖτο.

Τίνες δ' οἱ ὑπουργοὶ τῶν σπουδαίων; οἱ γονεῖς πρῶτον, εἶτα δ' οἱ διδάσκαλοι, οἱ ἱερεῖς, οἱ ἄρχοντες, οἱ πρεσβύτεροι καὶ πᾶς ἐπιεικῆς ἀνὴρ.

Τὸ δὲ λοιπὸν ἐν τούτοις; τυφλοῦ δίκην πανταχοῦ προσκόπτοντες, καὶ ἐμποδῶν πάντα λειτουργῶν τοῦ τ' ἐγγράφου καὶ ἀγράφου νόμου ἔχοντες καὶ πλὴν τούτων πάντα ἐταῖρον καὶ φίλον, καὶ πάντα συναλλαττόμενον καὶ συγκοινωνόν. Πότε δὲ πάντα ταῦτα; ὅταν αὐθαιρέτως τις κατὰ δόκησιν τὸ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν διώκῃ μηδεμίαν διάκρισιν ποιούμενος ἂν τὸ ἐφετὸν δὲν βλάβη τὸν πέλας, ὅταν δηλ. ἐλεύθερος ἀπλῶς ᾖ. Ἀλλ' ὁ οὕτως ἐλεύθερος ὑφίσταται καὶ ἐπ' ἐλάχιστον χρόνον τοσούτων ἐμποδῶν αὐτῷ ὄντων; Τίς ἀμφιβάλλει νῦν ὅτι ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ὡς λύμη καὶ πανωλεθρία πάσης ἐν πολιτεία κοινωνίας ἐνσκήπτει; Ἄν οὐχὶ ἀμέσως, διὰ δὲ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς λαμπρότατα καταδείκνυται, πλὴν παρὰ τοῖς σκαιοῖς καὶ ἐκστάσι τῆς οικείας φρενός, καὶ θηρίων θηριωδεστέροις καταστάσιν.

Ὅταν δ' οἱ πολλοὶ οἱ τοὺς ὀλίγους σπουδαίους νομοθέτας καταστήσαντες πρὸς χειραγωγῆσιν πείθωνται τοῖς προστάγμασι τοῦ ἐμπεπιστευμένου αὐτοῖς ἔργου, καὶ οὕτω συνεργοῦντες καὶ βοηθοῦντες ἀλλήλοις πᾶσι πάντες βιώσιν ἕκαστος συμφώνως πρὸς τὴν τάξιν ἐν ἣ ἐτάχθη, τότε τίς ὁ ἐμποδῶν αὐτοῖς γινόμενος; τίς ὁ μὴ μετ' ἐπαίνων προβιβάζων αὐτοὺς εἰς πᾶσαν ἐπιχείρησιν; Οὐδεὶς.

διότι πληροῦται ὁ πόθος τῶν γονέων, πιστοῦται ἡ ἀγάπη τῶν φίλων, ἐδραιοῦται ἡ πίστις, αὐξάνει ἡ ὑπόληψις, καὶ πᾶσα κοινωνία καὶ συναλλαγή ἀνεμπόδιστος ἀνομολογεῖται καὶ πᾶν ἔργον ἐξανύεται καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον προάγεται.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων τίς ἔργῳ ἐλεύθερος; ὁ δοῦλος τῶν ὀρέξεων, ἢ ὁ ὁμοιούμενος τῇ βουλήσει τῶν φρονίμων καὶ κρείστων παντὸς παρεκτρέποντος πάθους; ὁ ἀκαίρως τὸ μὴ προσήκον δόξης ἢ πλούτου χάριν θηρεύων καὶ τὴν ἐπιτίμησιν ἢ καταφρόνησιν πάντων ἐπισπώμενος, ἢ ὁ συνετῶς τὸ ἑαυτοῦ ἔργον κατὰ πᾶσαν δικαιοσύνην προάγων καὶ παρὰ πᾶσι τιμῆς ἀπολαύων; ὁ ἀρχὰς καὶ ἀρχομένους καὶ συνομιλητὰς καὶ φίλους κωλυτὰς ἔχων, ἢ ὁ πάντας συναρωγούς πρὸς τὸν βίον; Τοῦτ' ἀποκρίσεως οὐ δεῖται. Ὁ φρόνιμος ἄρα ἐλεύθερος, ὁ μὴ μεταμελόμενος, ὁ εἰρήνην πρὸς ἑαυτὸν ἄγων. Οὗτος ὁ ἀριστοτελικὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶν ἔργον αὐτοῦ ἐλευθέριον, ἢ δὲ τῶν τοιούτων πολιτεία «κοινωνία ἐλευθέρων» (Πολιτ. Γ. 5'), ὁ δ' ἕτερος ἡττων τῶν ἡδονῶν καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνελεύθερα, καὶ ἡ τοιούτων πολιτεία ὀχλοκρατία. Οὕτω δὲ μόνος ἐλεύθερος «ὁ αὐτοῦ ἕνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄν» (Μεταφ. 6', 6. 24).

Ἐκ τούτων δὴ τὸν ὅρισμὸν τῆς ἐλευθερίας συνάγοντες λέγομεν ὅτι Ἐλευθερία ἐστὶν ἡ συνείδησις τῆς ἀνεμποδίστου βουλευτικῆς ὀρέξεως, ἢ ἡ ἀξίωσις τοῦ ἀκωλύτως αἰρεῖσθαι τὰ γὰθόν' ὡς δύναμις δέ, ἢ ἕξις τοῦ ἀκωλύτως κατὰ τε γραπτὸν καὶ ἄγραφον νόμον βιοῦν. Ὅτι δὲ τοῦτο ἐλευθερία φανερόν ἐκ τῶν περὶ πολιτείας ἀρχῶν τοῦ Ἀριστοτέλους.

§ 5. Ἡ κρατίστη πολιτεία.

Τὴν πολιτείαν διορίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὡς κοινωνίαν ἐλευθέρων, ἀδιάφορον ὃν ἂν εἷς ἀρχῆ, ὁ βασιλεὺς καλούμενος, ἢ ὀλίγοι, ὅτε ἂν μὲν οἱ ἀριστοὶ ἀρχωσιν, ἀριστοκρατία καλεῖται, ἂν δ' οἱ πλούσιοι καὶ δυνατοὶ ἄλλως ὀλιγαρχία, ἢ πολλοὶ ἀριστίνδην αἰρούμενοι, καὶ τοῦτο πολιτείαν καλεῖ (Πολιτ. Γ. 5'.—ζ'). κοινωνίαν δηλ. ἐν ἣ οὐκ ἐνὶ δοῦλος οὐδ' ἐλεύθερος φύσει, ἀλλὰ ΝΟΜΩ δοῦλος καὶ ἐλεύθερος πᾶς· κοινωνίαν ἐν ἣ οὐδαμῶς οὐδεμία βία χώραν ἔχει· κνόμῳ γὰρ τὸν μὲν δοῦλον εἶναι, τὸν δ' ἐλεύθερον, φύσει

δ' οὐθὲν διαφέρειν· διόπερ οὐδὲ δίκαιον· βίαιον γάρ.» (Πολιτ. Α'. β'. 1253 β', 21).

ΣΗΜ. Ἀπορείται πῶς πάντες σχεδὸν καταγγέλλουσι τὸν Ἀριστοτέλη ὡς διακρίναντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς φύσει δούλους καὶ ἐλευθέρους. Διηρεύνησαν ἄρ' ἂν φύσει καὶ ἀπλῶς δούλους λέγει ἢ πρὸς τι καὶ νόμῳ δούλους; ἢ μὴ ἄρ' ἠγνόει ὁ ἐλέγξας τὸ κατὰ τοὺς συλλογισμοὺς συμβαῖνον ἀμάρτημα τοῦ ἀπλῶς ὡς μὴ ἀπλῶς;

Οἱ ἐλεύθεροι ἄρα κατ' ἀρετὴν ἐλεύθεροι καὶ ἐντὸς τῶν προδιαγεγραμμένων ὑπὸ τοῦ Νόμου ὀρίων. Ἐλευθερία ἄρα οὐχ ἡ δημοκρατικὴ καθ' ἣν πᾶς τις μετέχει τοῦ πολιτεύεσθαι, ἀλλὰ καθ' ἣν πάντες τῷ αὐτῷ μὲν μέτρῳ τῆς δικαιοσύνης χρῶνται, τῶν δὲ κοινῶν μόνον οἱ κατ' ἀρετὴν ἐξέχοντες μετέχουσιν, οἱ ἄριστοι δηλ. καὶ οὐχ οἱ πλούσιοι ἢ ὁ ὄχλος. «Ἀριστοκρατίας μὲν γάρ ὄρος ἀρετῆς, ὀλιγαρχίας δὲ πλοῦτος, δήμου δ' ἐλευθερία.» (Πολιτ. Ζ. β'. 1317, β. 3. κ. ε.)

Καὶ κυριώτατος μὲν ὄρος πάσης εὐνομουμένης πολιτείας ἡ ἀρετὴ τίθεται, τέλος δὲ τὸ κοινὸν συμφέρον. Αὗται μόνον ὀρθαὶ πολιτεῖαι, λέγει «ὄσαι τὸ κοινῇ τὸ συμφέρον σκοποῦσιν,» εἴτε βασιλεία, εἴτε ἀριστοκρατία, εἴτε πολιτεία· εἰδεμὴ ἐξίστανται καὶ μεταπίπτουσιν εἰς τυραννίαν μὲν ἢ βασιλεία, εἰς ὀλιγαρχίαν (τιμοκρατίαν ἢ πλουτοκρατίαν) δ' ἢ ἀριστοκρατία, καὶ εἰς δημοκρατίαν ἢ πολιτεία· ἐπειδὴ δὲ δυσχερέστατον νὰ ἐξαρκέσωσιν οἱ ἄριστοι, τῶν δὲ πολλῶν ἕκαστος τὸ ἴδιον συμφέρον σκοπεῖ καὶ δὲν εὐοδοῦται τὸ κοινόν, διὰ τοῦτο ἀρίστην ἀνακηρύσσει τὴν πολιτείαν, ἥτις κατ' αὐτόν ἐστιν «ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν μίξις ὀλιγαρχίας καὶ δημοκρατίας» (Πολιτ. Δ. ε'.—η'). Πρῶτος μὲν οὖν καὶ ἐξοχώτατος κατ' ἀρετὴν τίθεται ὁ βασιλεύς, εἶτα δ' ἐκλέγονται ἀριστίνδην καὶ οὐχὶ πλουτίνδην οἱ ἄρχοντες (εὐστοχοῦμεν ἄρα γερουσίαν τοῦτο καλοῦντες;), πλούσιοι καὶ ἅμα πεπαιδευμένοι. Ἐπειδὴ δὲ μεγαλυνομένης τῆς πολιτείας δὲν ἐξαρκούσι πρὸς τὰς πολλὰς χρεῖας οἱ ἄρχοντες, τότε αἰροῦνται ἐκ τῶν ἀπόρων μισθωτοὶ, οἱ κατ' ἀρετὴν ἐξέχοντες, (φῶμεν εἶδος βουλῆς τοῦτο;), καὶ συμπληροῦσι τὸ πολιτικὸν ἔργον.

ΣΗΜ. Ὁ Πλάτων διδὼν τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἀρχόντων οὔτε μικρὰν οὔτε

μεγάλην ἐδημιούργει τὴν ἑαυτοῦ πολιτείαν, ἀλλ' οἶανει ὁμοσπονδίαν ἀπετέλει αὐτήν. Τοῦτο δὲ ἔχει πῶς λόγον· διότι, ἔχόντων ὡς ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἢ εὐθύνη μερίζεται, καὶ δυσχεροῦς ὄντος τοῦ πολλοῦς ἅμα ὑπέχειν λόγον, ἀνεύθουνοι οἱ ἐν τέλει καθίστανται καὶ εἰς παράνομα ἐκτρέπονται.

Οὕτω δὲ καὶ εἰς καὶ ὀλίγοι καὶ πολλοὶ τῆς πολιτείας μετέχουσι (θῶμεν τοῦτο συνταγματικὸν πολίτευμα;), πάντες πλὴν ἀρετῆ προέχοντες, καὶ πολιτικὴ ἀρχὴ ἐναντία τῇ δεσποτικῇ ὀρίζεται ἢ πᾶσι τοῦ κατ' ἀξίαν ἀπονεμητικῆ (Πολιτ. Α. ζ'), καθ' ἣν κυρίως «τὸν ἄρχοντα δεῖ ἀρχόμενον μαθεῖν» (Πολιτ. Γ. δ'. β. γ.). Αὕτη τὸ κεφάλαιον τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς, ὃ δὲ ταύτην προτιθεὶς πολίτης ἀγαθὸς καὶ ἐλεύθερος, καὶ πολιτεία αὕτη ἐλευθέρᾳ ἀληθῶς, ἐν ἣ ἢ φρόνησις μὲν τῶν ἀρχόντων ἄρχει, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχομένοις δόξα ἀληθῆς κρατεῖ, τὸ εἰδέναι δηλ. τί τὸ πρακτέον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ὅτε καὶ ὡς δεῖ (Αὐτ. κεφ. ιζ').

Καὶ αὗται μὲν αἱ περὶ πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀρχαὶ ἐξ ὧν ἢ ἐλευθερία ἐκλάμπει ἐν ἱματισμῷ διαχρύσω περιβεβλημένη πεποικιλμένη. Νῦν δὲ τῷ ἐρωτῶντι πολιτικῶς τί ἐστὶν ἐλευθερία; Δικαιοπραγία, ἀποκρινόμεθα· εἴπερ ἐκ τοῦ τέλους πᾶσα πράξις διαγινώσκεται. Ψυχολογικῶς δὲ ὡς ἕξις μὲν τοῦ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττειν δύνάμις, ἣτις ἐνεργείᾳ οὔσα δικαιοπραγία τυγχάνει, ὡς συναίσθημα δέ, συνείδησις τοῦ τέλους παντὸς πεπραγμένου, συνείδησις δηλ. ἡδονῆς ἐξ ἐλπίδος ἢ πληρώσεως ἀγαθοῦ τινος (*). Νοῦς ἄρα τὸ πρῶτον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνεργῶν, ἢ δ' ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης ἕξις φρόνησις καὶ προῖόν ταύτης ἢ προαίρεσις τῶν δεόντων, καὶ σύνεσις ἢ καλὴ καὶ εὔστοχος δίωξις καὶ φυγὴ τοῦ πρακτέου, τοῦ προσήκοντος δηλ. ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς συγχωνωνοῖς ἀντέχεσθαι, ὃ ἐστὶ καθόλου δικαιοπραγεῖν. Τούτων δ' ἀπαύγασμα, ὡς τὸ κάλλος ἐκ τοῦ καλοῦ τεχνητοῦ ἢ φυσικοῦ ἢ ἢ ἀρμονία τῶν μελῶν, ἢ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ. Ὡς δὲ τὸ καλὸν καὶ πρὸ τοῦ

(*) Ἀναμνησθήτωσαν οἱ ἐντυγχάνοντες ὅτι ἀνωτέρω περὶ φύλλκμανν εἴρηται, καὶ ἴστωσαν ὅτι τριχῶς τὴν ἐλευθερίαν καθορίζουσιν· α) ὡς ψυχολογικὴν, β) ὡς πολιτικὴν καὶ γ) ὡς ἠθικὴν, περὶ ἧς γεγραψόμεθα.

ἔργου ἐν τῇ τοῦ τεχνίτου διανοίᾳ συλλαμβάνεται καὶ διὰ τῆς φαντασίας συντελεῖται τέλους τινὸς ἕνεκεν καὶ ἡδονῆς ἀμιγροῦς, ὥστε σύλληψις καὶ ἀποτελέσεις πρὸς τὸ τέλος καὶ τούτου ἕνεκεν καὶ οἶονεὶ ταῦτὸ τέλος καὶ ἀρχή, ταῦτὸ συμβαίνει καὶ κατὰ τὸν πρακτικὸν βίον. Νοῦς μὲν ὁ πρακτικὸς τὸ πρῶτον κινεῖν, δικαιοπραγία δὲ τὸ δι' οὗ, καὶ τέλος ἡ ἐλευθερία τὸ οὗ ἕνεκεν.

Ἐπειδὴ δ' ἐλευθερία εἶναι ἡ συνείδησις ἡδονῆς καὶ ἡδονῆς μετὰ φρονήσεως· τοῦτο δ' ἐπάγει τὴν αὐτάρκειαν τῆς ζωῆς καὶ τὸν βίον τὸν μετ' ἀρετῆς ἡδίστον, ταῦτὸ δὲ εὐδαιμονία καλεῖται, ἐξ ἀνάγκης ἡ ἐλευθερία ταῦτὸν τῇ εὐδαιμονίᾳ ἔσται καὶ ὁ ἐλεύθερος εὐδαίμων. Ἄν δ' ἀκρότατον ἀγαθὸν ἡ εὐδαιμονία καὶ ἡ ἐλευθερία ὡσαύτως· εἴπερ ἀντιστρέφουσι. Καὶ ὅσῳ ἄρα τις ἦττον ἐλεύθερος τόσῳ ἦττον εὐδαίμων, καὶ ὁ μᾶλλον μᾶλλον. Ἐπειδὴ δ' ἡ ἐλευθερία ἐκ τῆς φρονήσεως καὶ οὐ τῆς ἐπιστήμης, ὁ φρόνιμος εὐδαίμων καὶ οὐχ ὁ ἐπιστήμων, ἄνευ δ' ἐκείνης οὔτε ἐπιστήμη προάγεται οὔτε τέχνη, τούτων δ' ἄνευ ἔστι τις εὐδαιμονία;

ΣΗΜ. Ὁ Πούχτα (Τόμ. Α'. βιβλ. Α'. ἀ. σ. 4) λέγει ἀπλῶς ὅτι ἀκρότατον ἀγαθὸν οὐχ ὁ λόγος ἡ διαγνωστικὴ τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς ἐνέργεια, ἢ κατὰ τὸν ἴδιον ὀρισμὸν «ἡ δύναμις τῆς τοῦ ἀναγκαίου διαγνωσεως» (σ. 3)· ὅτι τότε ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἔσται τὸ λόγον ἔχον καὶ μὴ. Ἐπειδὴ δ' ὁ λόγος διαγιγνώσκει μόνον τὸ λόγον ἔχον, ἡ δ' ἐλευθερία περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸ δυνατόν τοῦ κακοῦ, ἀδύνατον ἡ ἐλευθερία νὰ ᾖ προϊόν τοῦ λόγου. Τοῦτο ὁμῶς δεῖται δηλίου κολυμβητοῦ· διότι ὁ Λόγος δὲν εἶναι μόνος διαγνωστικὸς τοῦ ἀληθοῦς, ἀλλὰ καὶ τοῦ ψευδοῦς· ὡς δ' ἡ ἐλευθερία περιλαμβάνει τὸ δυνατόν τοῦ κακοῦ ἐν ἑαυτῇ, οὕτω καὶ ὁ λόγος τοῦ ψεύδους· ὅτι ὡς ὑπάρχει κακὴ προαίρεσις οὕτω καὶ κακὴ ἢ σφαλερὰ σκέψις. Ἄν δὲ μᾶλλον σφάλλεται τις κατὰ τὴν πράξιν ἢ τὴν θεωρίαν τοῦτο οὐ διὰ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος συμβαίνει· διότι ἐν μὲν τῇ θεωρίᾳ ὁμολογούμεναι αἱ ἀρχαί, ἐν δὲ τῇ πράξει σαλεύει τὸ ἐνδιαφέρον τὰς ἀρχάς. Εἶτα δ' οὐκ ἀνάλογον τῷ ἀληθεῖ καὶ ψευδεῖ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν; καθὰ καὶ τὸ καλὸν καὶ αἰσχρόν; Ναι, καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, ἡ ὕλη μὴν διάφορος· διότι ἕτερα δέδοται τῷ θεωρητικῷ καὶ ἕτερα τῷ πρακτικῷ· καὶ οὗτος ὁ λόγος ὁ κυριώτατος τῆς διαφορᾶς τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ, οὐχ ὡς δύο ὄντων, ἀλλὰ διὰ τὴν τροπὴν καὶ ἐνέργειαν διακρινομένων.

Ἄρχῃ καὶ τέλος ἡ εὐδαιμονία, αὕτη δὲ διὰ δικαιοπραγίας· διότι πῶς ἔσται εὐδαίμων ὁ μὴ δίκαιος; πῶς δὲ δίκαιος εἰμὴ ἔξει πρὸς οὓς δικαιοπραγήσει; Ἡ πολιτεία ἄρα ἀγαθοῦ τινὸς ἔνεκεν συνέστηκεν (Πολιτ. Ἀριστ. ἐν ἀρχῇ, καὶ Νικ.) καὶ δὴ τοῦ ἀκροτάτου. Τίς δὲ συνίστησι τὴν πόλιν;

§ 6. Τὸ συνέχον τὴν πόλιν.

Ζῶν πολιτικὸν ὁ ἄνθρωπος! Ὁ ἄνθρωπος πέφυκε συνεῖναι τοῖς ὁμοίοις. Τί δ' ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ; θηρίου βίον βιοῦν, ὁρμῶν καὶ παραχῆς μεστὸν καὶ φθορὰ παντὸς πρὸ ποδῶν πρὸς πλήρωσιν ἐνδείας. Τί δὲ τὸ συγκρατοῦν τὴν κοινωνίαν ἐν ᾧ χρόνῳ οὐδεμία ιδέα πλὴν τῶν ἐπιθυμιῶν κρατεῖ; Ἡ φιλία! τί δ' ὁ ἐπελθὼν εἶτα Νόμος; σωστικὸς τῆς ὑπὸ τῶν παθῶν φθορᾶς τῆς φιλίας, διορθωτὴς τῆς ἀλύσου δίκην συνεχούσης πᾶσαν κοινωνίαν ἀγάπης. Ἄν δὲ τοῦτο τὸ συνέχον τί τιμιώτερον ταύτης; Τοῦτο πρὸ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, ὑπ' αὐτοῦ δὲ καταλωδηθὲν καὶ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ γεωργηθὲν καὶ ὠραιότατον πάντων ἀκμάσαν θεῖον φυτόν. Ἄν ὁ νόμος δὲν σκοπῇ τὴν τῆς ἀγάπης ἀνοικοδόμησιν πρῶτον, ἀνόμων ἐστὶ νόμος. Ὁ Νόμος εἶναι παρασκευὴ ἤθους, ἤθος δ' ἄνευ ἀγάπης εἶναι σῶμα ἄνευ πνευμόνων, ἢ κάλλιον εἰπεῖν σῶμα φθισιῶν πρὸς δὲ φροῦδα τὰ παντοῖα τοῦ Νόμου φάρμακα. Εἶπερ δὲ πάντων θεϊότατον ἡ ἀγάπη, ὁ κατὰ ταύτην βιῶν θεάρεστος καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ θεοφιλεῖ. Ὁ ταύτην πρόδρομον καθιστὰς ἐλεύθερος, ἐν τῷ λειμῶνι τῶν ἀρετῶν νεμόμενος καὶ τὸ θεῖον βούλημα ποιῶν καὶ πρὸς αὐτὸ ὁμοιούμενος, καὶ τὸ ἐπώνυμον θεῖος κτώμενος, οὐχ ὁ ἀπλῶς ἐλεύθερος, ἀλλ' ὁ φρονήσει καὶ συνέσει τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ διαγωγὴν καταρτίζων· διότι οὐκέτι ζῆ αὐτός, ἀλλὰ ζῆ ἐν αὐτῷ Χριστός, ζῆ τὸ πνεῦμα Κυρίου, καὶ «οὐ τὸ πνεῦμα Κυρίου ἐκεῖ ἐλευθερία.» (Κορινθ. Β'. 3, 17).

ΣΗΜ. Ὁ Πούχτα ἀκροτάτον ἀγαθὸν ἐκ περιτροπῆς οὐ τὸν λόγον, ἀλλὰ τὸν νοῦν (τὴν πρακτικὴν διάνοιαν) θεῖς, τὴν φρόνησιν (Geist ὃ ἐστὶ μάλλον σύνεσις), μηδὲν περαιτέρω διασαφηνίζει. Ὁ Θεός, λέγει, ἀπλῶς ἐλεύθερος, καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοῖος αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος. Ἄν μὲν νοῆ τὸν

ἄνθρωπον ἐν παντί καὶ πάσῃ ἡλικίᾳ ἑλεύθερον ἀπλῶς, οὐχ ὁμολογοῦμεν· ἐκτὸς ἂν νοῆ τὸν ἄνθρωπον οὕτως ἔχοντα πρὸ τῆς πράξεως καὶ μηδεμίαν κοινωνίαν ἔχοντα. Τὸ δὲ Θεῖον διαφέρει· διότι αἰεὶ αὐτάγαθον καὶ ἀνενδεές, καὶ αὐτὸ ἑαυτῷ νόμος καὶ δικαιοσύνης ἐτι ὑπέρτερον. Ἄν δ' ἔλεγε τὸν ἄνθρωπον τὸν τέλειον καὶ ἐν τελείᾳ ἀρετῇ ἐνεργοῦντα ἀπλῶς ἑλεύθερον· τότε οὐδεμίᾳ ἀμφισβήτησις ἂν καὶ ἀνέφικτον τοῦτο τῷ πεφυκότι ὡς πέφυκεν ἄνθρώπῳ.

§ 7. Οἶος ὁ σπουδαῖος.

Νῦν τηλαυγέστερον διαλάμπει ὁ σπουδαῖος ἐν ἀνωτέρῳ εἰσηγόμεν. Σπουδαῖος οὐχ ὁ ἐμπειρίαν ἀπλῶς τῶν ἀνθρωπίνων τροπῶν προσπορισάμενος καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὀλίγων νομοθετῶν, καὶ τὸ νῦν ἐπιζητῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ σοφὸς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τοῦτο ὁ φρόνιμος ἐν τῇ πολιτείᾳ. Σπουδαῖος ἄρα ὁ πολιτικός καὶ εὐβουλος καὶ προνοητικός (Νικ. Ζ. ζ'. 1141 α. θ, κ. ε.), ὁ ὡς ἀρχιτέκτων νομοθέτης καὶ οὐ πρακτικὸς καὶ βουλευτικὸς μόνον (Αὐτ. ἐφ.). Οὗτος ὁ συνειδὼς ὅτι σοφὸν ἢ πολιτεία δημιουργήματα πρὸς τέλος καὶ δὴ τὸ βέλτιστον συνεστῶσα. Πρὸς τὸ συντείνειν δὲ πάντα εἰς τὸ τέλος τοῦτο, αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πᾶσι κατὰ ταῦτα νομοθετεῖ σύμπαντα τὸν κόσμον ἐνοποιοῦντας νόμους παρασκευαστικούς εὐδαιμονίας, καὶ οὕτω μετὰγει ἀπὸ τῆς σχολιαῆς ὁδοῦ εἰς τὴν τοῦ θεοῦ βουλήματος, καὶ ἀφ' ὕψους αἰθερίου πᾶν τὸ θεῖα βουλήσει δημιουργημένον διαπρυσία φωνῇ προσφωνεῖ. Εἰς τοῦτον μόνον ἀποδίδεται ἡ καλοκάγαθία· διότι οὗτος μόνος γινώσκει τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ καὶ καλὰ ὡς μὴ κρίνων αὐτὰ κατὰ τὰς ἰδίας ὁρέξεις, ἀλλὰ κατὰ τὸ κοινὸν συμφέρον (Ἠθ. Μεγ. Β. θ'. 1207 β. 20 κ. ε.). Οὗτος ὁ μηδένα πλὴν τοῦ Προνοητοῦ ὑπερτιθείς, ὁ ὑπερκείμενος τῆς ἰδιοτελείας, ταραχῆς καὶ τύρβης, ὁ κρείσσων παντὸς πάθους καὶ ὁρέξεως καὶ τοὺς δυσαρμονίᾳ χρωμένους καὶ συνειδήσεως γαλήνην ποθοῦντας πάντας πρὸς παγκόσμιον χαρὰν καὶ θεῖαν πανδαισίαν ἐν ἀγάπῃ συγκαλῶν. Ὁ τοιοῦτος σύμπαντα τὸν κόσμον τέκνα ταύτου παγκοσμίου πατρὸς θεωρῶν ζῆ οὐχ ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς πέλας μόνον, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν, εὐθαλῆ τὴν ιδέαν τῆς ἀγάπης ἐνδεικνύμενος, τοῦ θεοῦ ἐκείνου φυτοῦ τοῦ ἐν πάσῃ ψυχῇ ἐμπεφυκότος, καὶ

ἐξ οὗ πρῶτον πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἐξανθεῖ, καὶ ποθῶν ποθεῖ μάλιστα τὴν εἰς δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀνύψωσιν. Ζῆ πρὸς τὸ εὖ ζῆν πάντας συμφώνως πρὸς τὸ θεῖον βούλημα, οὐ ὑποφῆτης ἐνίδρυται. Ὁ ἀρχιτέκτων οὗτος· «Ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς, καὶ ἐν ἑκάστοις τᾶληθές αὐτῷ φαίνεται· καθ' ἑκάστην γὰρ ἐξιν ἰδιά ἐστι καλὰ καὶ ἡδέα. Καὶ διαφέρει πλεῖστον ἴσως ὁ σπουδαῖος τῷ τᾶληθές ἐν ἑκάστοις ὁρᾶν κανὼν καὶ μέτρον αὐτῶν ὢν. Τοῖς πολλοῖς δὲ ἡ ἀπάτη διὰ τὴν ἡδονὴν ἔοικε γίνεσθαι· οὐ γὰρ οὔσα ἀγαθὸν φαίνεται.» (Νικ. Γ. ς'. 1113 α. 29, καὶ 1176, α, 15—19.).

ΣΗΜ. α.) Οὗτος ὁ ἀριστοτέλειος σπουδαῖος καὶ ἀνάλογος ἡ ἐν τῇ πολιτείᾳ γεωργηθεῖσα ἠθικὴ ὑπ' αὐτοῦ ἐλευθερία, οὐδὲν μᾶλλον οὔσα ἢ ἕξις τοῦ ἀνεμποδίστου κατ' ἀρετὴν βίου· βίου δὲ οὐχὶ τοῦ καζοϊστικοῦ (ἰησουϊτικοῦ) ἢ ἀσκητικοῦ, ἀλλὰ βίου οὐ ἡ ἀρετὴ «ἕξις προαιρετικὴ ἐν μεσότητι οὔσα τῇ πρὸς ἡμᾶς» δηλ. οὐδὲν πλεῖον ἢ ἔλαττον τοῦ προσήκοντος προαιρεῖσθαι, «ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν, τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν.» (Νικ. Β. ς'. 1106 β, 36). Τοιαύτην δ' ἐν τοιαύτῃ πολιτείᾳ τὴν ἐλευθερίαν στέργοντες, ἐπισκεψώμεθα καὶ τὰ τοῖς νεωτέροις δεδογμένα.

ΣΗΜ. β.) Ὁ Πούχτα εὐστόχως πάνυ, ἀλλ' ἀσαφῶς ἀποφαίνεται ὅτι ἐλευθερία εἶνε ἡ ἀρμογὴ πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν (ἐνθ. αν. σ. 5). Λέγομεν δ' ἀσαφῶς· διότι νῦν μὲν πέρασ ἔχουσιν τὴν ἐλευθερίαν τίθησι, νῦν δ' ἀπέραντον, νῦν μὲν ὡς δύναμιν ἀυθοριστικὴν τοῦ ἀνθρώπου (ὅπερ μᾶλλον τῆς φρονήσεως ἔργον), εἶτα δ' αὖ ὡς αἵρεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐνῶ δὲ ἀποδέχεται ὅτι διὰ τοῦ λόγου τίθεται πέρασ τι τῇ ἐλευθερίᾳ, κατακρίνει τοὺς δοξάζοντας ὅτι ὁ λόγος διαρρυθμίζει τὴν ἐλευθερίαν, καὶ πάλιν λέγει ὅτι ἡ ἐλευθερία ἀποβλέπει πρὸς τὴν θεῖαν βούλησιν μηδὲν διοριζόμενος.

ΚΕΦ. Δ'.

Οἱ πρὸ τοῦ Καντίου φιλόσοφοι.

§ Ὁ Καρτέσιος. (*)

Ὁ πάντ' ἀμφισβητήσας οὗτος φιλόσοφος καὶ τῆς νεωτέρας φι-

(*) Ἀρχόμεθα ἀπὸ τοῦ Καρτεσιῶ τοῦ ἡγέτου τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἐῶντες

λοσοφίας ιδρυτής ἔθηκε τὴν βούλησιν, ὡς αἵρεσιν ἀπλῶς τῆς διανοίας πρῶτον, ἀφ' ἑαυτῆς προϊούσαν καὶ ἀνεξάρτητον παντός κινουόντος καθὰ καὶ τὸ θεῖον αὐτό, καὶ κατὰ τοῦτο ὅμοιον τὸν ἄνθρωπον τῷ Θεῷ ἀνεκλήρουξεν. Δὲν διώρισεν ἀκριβῶς ὅμως καὶ τίνος αἵρεσιν νοεῖ (ὅμοιά τινα καὶ ὁ Πούχτα ἐκφέρει, ἐνθ. αν.), ἀλλ' ἀπλῶς ἔθηκεν ἀφρακτον πρὸς παντοίαν τροπὴν τὸν ἄνθρωπον. (1)

Ἀκριβῶς δὲ διορίζων ἐπάγει ὅτι ἡ βούλησις φέρεται πρὸς τὸ διεγνωσμένον καθ' αὐτὸ ἀγαθὸν ἐλευθέρως. (2) Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν λέγει ὅτι τόσῳ ἐλευθερώτερον ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ, ὅσῳ κάλλιον τὸ ἀγαθόν, εἴτε ἀφ' ἑαυτοῦ διαγιγνώσκει, εἴτ' ἐπιπνοία τοῦ θεοῦ, ἢ ἄλλως, ὅσῳ μᾶλλον ὑπὸ τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ ἐμφορεῖται. (3)

§ 2. Ὁ Λόγε.

Οὗτος ἐλευθερίαν καλεῖ τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς τὴν τὰ ἐπιθυμητὰ συγκρίνουσαν, ἐκκρούουσαν καὶ ἀποσοθεύσαν τὰ παρὰ λόγον, προαιρουμένην τὸ ὑπὸ τοῦ νοῦ ὡς ἀγαθὸν καθ' αὐτὸ διεγνωσμένον. Τοῦτο δὲ τί; ἢ κατ' ὀρθὸν λόγον τῆς ἀριστοτ. φρονήσεως ἐνέργεια.

§ 3. Ὁ Σπινόζας.

Ὁ ἀποσυναγωγὸς διὰ τὴν παρρησίαν γενόμενος, ὁ σεμνότετος τῶν ἠθικολόγων, τὸ φόβητρον τῶν θεολόγων, ὁ ἐξ ἑβραίων Εὐφραῖμ Σπινόζας ἰσχυρίζεται ὅτι ἐλευθέρως βούλησις δὲν ὑπάρχει· διότι πάντα γίνονται κατ' ἀνάγκην· ἅτε πάντων τῶν ὄντων κατη-

τοὺς προτέρους χαίρειν· διότι πλὴν τοῦ ἀδυστηρῶς θεολογίζοντος Λύγγουστίνου ἤκιστα ἐνεωτέρισαν.

(1) «Rei cogitantis voluntas fertur voluntarie quidem et libere (hoc enim est de essentia voluntatis)» Prin. 1, 34.

(2) «Sed nihilo minus infallibiter in bonum sibi clare cognitum.» App. ad. Medit. Ax. 7 κ. ε.

(3) «Quippe cum voluntas nostra non determinatur ad aliquid vel persequendum vel fugiendum, nisi quatenus ei ab intellectu exhibetur tamquam bonum et malum, sufficit, si semper recta judicemus, ut recte faciamus.» De Meth. Opp. p. 24. Med. IV, p. 36 κ. ε.

γορουμένων τοῦ θεοῦ ὄντων (Attributa), ὁ δ' ἄνθρωπος καὶ μᾶλλον, εἶπερ θεϊότερον πάντων. Ἐν τῷ Θεῷ (εἰκότως καὶ σοφῶς πάνυ) δὲν νοεῖται αἵρεσις, οὔτε βούλησις ἄρα· (διότι ἐκ ταύτης ἐκεῖνη), ἀλλ' ἐνέργεια κατὰ τὸ ἀγαθὸν ἀπλῶς καὶ αἰεὶ ἀμιγῆς παντὸς κακοῦ. Ἐπει δὲ θεῖόν τι ὁ λόγος, ὁ κατὰ λόγον πράττων ἐλευθέρως πράξει, καὶ ἐλεύθερος ἔσται ὅτι οὐδὲν ἐμποδῶν αὐτῷ ('Ηθ. II, ἐν τέλει).

« Ὁ ἐλεύθερος » λέγει, « οὐδέποτε πράττει κακῶς βουλευόμενος, ἀλλ' αἰεὶ ἐντίμως »· διότι « ἂν κακῶς ἔπραττέ τι ἔχρη τοῦτ' ἐντολήν τοῦ λόγου εἶναι » (διότι ὁ κατὰ λόγον πράττων ἐλεύθερος μόνον ὑπ' αὐτοῦ λογίζεται)· « τὴν τοιάνδε ἄρα πράξιν ἀρετὴν ἔδει εἶναι, καὶ συνετώτερον ἄρα τὸ κακῶς βουλευέσθαι καὶ ὁμονοεῖν τοὺς ἀνθρώπους λόγῳ καὶ μὴ ἔργῳ, ὅπερ ἄλογον » ('Ηθ. IV, ὄρ. 72 καὶ ἐπιστ. 2). Ἐλεύθερος ἄρα ὁ τοῖς τοῦ λόγου προστάγμασιν ἀκολουθῶν καὶ πᾶσαν ἀγαθὴν ὄρεξιν διώκων. Πᾶσ' ἄλλῃ θέλησις καὶ ἐπιθυμία ἀπρεπῆς εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀτελείας τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας, καὶ μὴ συντετελεσμένη ὑπὸ τοῦ νοῦ ἰδέα. Πρὸς δὲ τὸ τελέως ἐνεργεῖν ἀπαιτεῖται γενναιότης, παιδαγωγία καὶ θρησκεία (ἐν τῷ παραρτ. τῆς 'Ηθ.). Πᾶν κακὸν αἰσθημα θεωρεῖ ὡς ἐκτροπὴν τῆς οικείας ἡμῶν φύσεως, ἢ δ' ἐκ τοιούτων αἰσθημάτων κρατουμένη ψυχὴ πάσχει, καὶ δοῦλον τῶν ἀλόγων ὀρέξεων τὸν ἄνθρωπον καθίστησιν. Ὁ διαγινώσκων σαφῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ ἴδια αἰσθήματα φιλεῖ τὸ θεῖον, καὶ τοσοῦτῳ μᾶλλον ἑαυτὸν καὶ τὰς ἰδίας ἐν ἑαυτῷ τροπὰς γινώσκει ('Ηθ. V, 15 κ. ε.)· διότι ὁ θεὸς μόνον ἐλεύθερος τῶν παθητικῶν καταστάσεων καὶ ἀκίνητος ὑπὸ χαρᾶς καὶ λύπης (αὐτ. 17).

Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἄνευ θρησκείας ὑψιστον θεωρεῖ τὸ κράτος τοῦ λόγου ὅπερ παρασκευάζεται διὰ τοῦ τρίτου εἶδους τῆς γνώσεως· δηλ. τῆς καθαρᾶς θεωρίας τῶν ἰδεῶν τῆς σκοπιμότητος τῶν ὄντων τοῦ δικαίου, καλοῦ, ἀληθοῦς.....

ΣΗΜ. Πρῶτον εἶδος τῆς γνώσεως θεωρεῖ ὁ Σπινόζας τὴν δόκησιν ἐξ ἀτελῶν ἀντιλήψεων· β'. τὴν γνῶσιν ἐκ βεβαίων, ἐξ ἐπαγωγῆς τῶν κατ'

αἰσθησιν ἀντιλήψεων· γ'. δὲ τὴν γνῶσιν ἐκ τῶν κατηγορουμένων τοῦ Θεοῦ, ὃ ἐστὶ τὴν περὶ τὰς ιδέας θεωρίαν, ὅπερ ὄζει πλατωνισμοῦ.

Καὶ ἂν δὲν ἐγινώσκομεν ὅτι αἰδῖος ἡ ψυχὴ, ὑψιστὸν θὰ ἐθεωροῦμεν τὴν θεοσέβειαν καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὸ τὴν ψυχὴν γενναίαν καθιστῶν. Ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία ἔγκειται ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ ἣτις προσκτᾶται διὰ τῆς γνώσεως καὶ πεποιθήσεως ὅτι ἀδύνατος ἡ συγκράτησις καὶ τῆς ἐλαχίστης κοινωνίας ἀνθρώπων ἀνευ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ διώξεως ἧς ἀνευ δουλεία οἰκτρὰ ἀντ' ἐλευθερίας εἰσάγεται.

Τὸ πάσχειν προσγίγνεται ἡμῖν θύραθεν, λέγει ὁ παρανοηθεὶς Ἰουδαῖος, ἔσωθεν δὲ (ἐν συνειδήσει) ἀδύνατον πάσχειν· διότι ὁ λόγος ἀπαθὲς καὶ μόνιμον ἐκ τοῦ αἰδίου καὶ αἰεὶ παραμένοντος. Εἰ δ' ὁ λόγος ἐκ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸ θεῖον βούλημα πράττει καὶ ἐλεύθερος πάντῃ («Περὶ ἀληθ. ἐλευθ.» καὶ «π. Θεοῦ, ἀνθρ. καὶ τ. εὐδ. αὐτοῦ.» Ὁρ. καὶ tract. Polit. κ. 16). Ἐκ τούτων δὴ τὴν τῆς ἐλευθερίας ιδέαν συνάγοντες ἔξομεν· τὸ ἀκωλύτως κατὰ λόγον, ὃ ἐστὶ κατὰ τὴν θεῖαν βούλησιν βιοῦν καὶ πράττειν. Καὶ ὄντως; τί εὐδαιμονιστικώτερον τοῦ συνειδέσθαι ἕκαστον ἑαυτῷ κατὰ λόγον βεβιωκότι; τί δὲ προβιβαστικώτερον παντὸς ἔθνους τέλος ἀγαθόν; Τέλος ἄρα τοῦ ἔθνους ἡ ἐλευθερία, καθ' ἣν οὐδὲν ἐμποδῶν, καὶ ἀφόβως ἄρα λέγει καὶ πράττει καὶ συντηρεῖται τις (Tract. κεφ. 20).

Τὸ θεῖον ἀπλῶς ἐλεύθερον· διότι ἐκ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς οἰκείας φύσεως ἐνεργεῖ· ἂν ἄρα ὁ λόγος θεῖόν τι, ὅσῳ τις μᾶλλον τῷ λόγῳ χρῆται, τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐλεύθερος (Tract. Pol. κ. 6').

ΣΗΜ. Ἀπορεῖται πῶς τὴν κατὰ Σπινόζα ἐλευθερίαν ἀπόβλητον πολλοὶ θεωροῦσιν, ἅτε κατ' ἀνάγκην αἵρεσιν οὔσαν. Φαίνεται ὅτι παρήγαγεν αὐτοὺς τὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία *potentia Dei absolûte libera* (ὡς καὶ Zôpfl φιλοσ. τ. δικ. § 4, σ. 19). Ἄν δὲ *modus Dei* ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀπλοῦν ὄργανον, πρὸς τί τὸ μᾶλλον τῷ λόγῳ χρῆσθαι καὶ τὸ κράτος αὐτοῦ; Τὸ ἐπιτιμᾶν τῷ Σπινόζα φιλέριδος ἢ μόλις ἡμμένου τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἂν ὁ ἄνθρωπος, ὡς καὶ πᾶν δημιουργηθὲν θεῖον, καὶ αἰ ἐκ

τῆς συνάρμογης τοῦ σώματος ὀρέξεις θεία συνάρσει ὑφίστανται. Αὗται ὁμῶς ἀπλῶς φάσεις τῆς ὕλης καὶ οὔτε ἀγαθαὶ οὔτε κακαὶ καθ' ἑαυτάς, τῇ δὲ τελείᾳ ἢ ἀτελεῖ τοῦ λόγου χρήσει ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ. Διὰ τοῦτο δὲ, σοφῶς πάνυ λέγει ὁ Εὐφραΐμ, ὅτι οὐ καταφρονητέαι αἱ σωματικαὶ ὀρέξεις, ἀλλὰ καλῶς χρηστέαι (Ἐπισ. 21). Ἐλεύθερος ἄρα ὁ οὐδὲν ἀνελεύθερον στέργων, ἀλλ' ἐλευθέρια καὶ γενναῖα ἐπιζητῶν καὶ μόνον ἐν πολιτείᾳ ἐν ἣ τὸς πρὸς οὐς δικαιοπραγήσει ἔξει (Ἠθ. IV. 73). Ταῦτα τὰ γενναῖα ἐπισκοπῶν τις καὶ ἀναμιμνησκόμενος τῶν πρὸ 20 αἰῶνων ταῦτά διδασκάντων θὰ ὀκνήσῃ ν' ἀποφήνῃ ἠχώ καὶ ἀπαύγασμα τὸν Σπινόζα τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ;

§ 4. Ὁ Λάτβνιτι.

Οὗτος ὀρμώμενος ἐκ τῆν ἀρχῆς, πᾶν θεὸν ἀποχρῶντα λόγον νὰ ἔχη, βούλησιν μὲν τίθησι τὸ πάσῃ ὀρμῇ καὶ κλίσει ἔπεσθαι, ἐλευθερίαν δέ, τὴν κεκανονισμένην τοῦ νοῦ ἐνέργειαν καὶ ἀνεμπόδιστον αἴρεσιν τῶν ἀποδεδειγμένων ἀγαθῶν, ὀρμῶν καὶ κλίσεων. Ὡστ' ἐλευθερία κατ' αὐτόν, ἔξις προαιρετικῆ τῶν κατὰ λόγον ἀγαθῶν καὶ οἰκεία τοῦ λόγου ἐνέργεια σὺν τῇ τελειώσει αὐτοῦ τελειομένη (spontanitas intelligentis). Τοῦτο ὁμῶς εἶναι τῆς ἀρετῆς μᾶλλον ὄρισμός, (ὄρ. κεφ. Γ'. προτελευτ. σημ.), καὶ ἱκανὸν εἰπεῖν ὅτι ἐλευθερία ἐστὶν ἡ τελεία ἀρετὴ, ἐλεύθερος δὲ ὁ ἐνάρετος. Ἀλλὰ μὴ φωραθῆ τ' ἀριστοτέλεια ἀναμνησκόμενος ὁ σοφὸς ἄλλως Λ. σιγᾶ νῦν.

Ἀλλαχοῦ δ' ἐπιδιορίζων τὸ πρᾶγμα τρία τινὰ κατηγορεῖ τῆς ἐλευθερίας α') φρόνησιν ὡς διαγνωστικὴν τἀγαθοῦ δύναμιν, β') αὐτενέργειαν (spontaneité) ἐξ ἀρχῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ νοῦ τεθειμένων, δηλ. συμμόρφωσιν τοῦ νοῦ πρὸς τὰς οἰκείας ἀρχὰς (πόσον σαφέστερα ἢ διάγνωσις καὶ δίωξις!) καὶ γ') ταῦτόματον ὃ ἐστὶ κατὰ συμβεβηκός τι (contigence). (ἀκολουθεῖ)